

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

SANAT TARİHİ
ANADOLU-ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜR VE SANATI
İSLÂM KÜLTÜR DÜNYASINA GEÇİŞ VE TÜRKLER

Doç.Dr. Z. Kenan BİLİCİ

KASIM - 2009
ANKARA

1.2. İslâm Kültür Dünyasına Geçiş ve Türkler

1.2.1. Göçerlikten Yerleşikliğe: Karahanlı ve Gazneli Sanat Ortamı

Anahtar Kelimeler: İslamiyetçi kabul eden ilk Türk devletleri, Kültür ve Sanat Ortamı, Maddi Çevre ve Mimari, Yapı Malzemesi

Karahanlı çağı mimarisinin ana yapı malzemesi, başlangıçta kerpiç iken 11.yüzyılın sonlarından itibaren tuğla olmuştur. Ne var ki, başta **Balasagun** olmak üzere, örneğin Kırgızistan'da, başkent Bişkek ile Issık-Göl arasındaki **Sarığ** denilen kent öreni ya da **Mâverâünnehir**'deki pek çok vaha kentinin harabeye dönüşmüş bugünkü görüntülerine bakılırsa, erken dönemin kerpiç bina örnekleri zamanla büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bugün, Özbekistan'da, **Buhara** yakınlarında ve **Hazar** şehrinde, **Hazar-Rah**'taki 11.yüzyıldan kalma **Deggaron** (Dikkarun) **Camii**, kerpiç ve tuğlanın birlikte kullanıldığı en erken örneklerden biridir. Fakat Karahanlı mimarisinde, tuğlanın, sonradan sadece ana yapı malzemesi değil, aynı zamanda süsleme için de belirleyici olduğu ilk örnek, 11.yüzyıl sonları ya da 12.yüzyılın başlarına ait **Merv** kenti yakınlarındaki **Talhatan Baba Camii**'dir. Diğer taraftan, **Buhara**'da, 12.yüzyıla ait **Mugak-i Attarî Camii** de, sonradan yapılan onarımlarla hayli değişikliğe uğramış olmakla birlikte, güney cephesindeki anıtsal sivri kemerli taçkapı nişi, ayrıca tuğla, terrakota (pişmiş toprak) ve stuko oymalı süsleme örnekleriyle, Gazneli, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Timurlu mimarisi için de bir etki kaynağı olmaya devam etmiştir. Bu çağın maddi kültür mirası içinde 11–12.yüzyıllara tarihlenen bir grup silindirik **kule-minare** özellikle dikkat çekicidir. **Buhara**'daki **Kalan minaresi**, **Dehistan**'daki **Meşhed-i Mısıriyan minaresi**, **Vabkent minaresi**, **Tirmiz** yakınlarında **Car Kurgan**'daki minare ve **Burana minaresi**, bir yönüyle, Hint ve Çin kültür alanları arasında, belki de Budist stupaları ve Çin pagodaları gibi çok daha eskilere giden bir kule geleneğini akla getirecek şekilde, yükseldikçe daha da daralan görünümleri, gövde üzerindeki yatay bantları ve tuğla-terrakota işçilikleriyle, Türkistan coğrafyasında Karahanlı çağına ait en eski ve anıtsal örneklerdir. Eyvanlı medreselerin ilk örneğinin de bu çağdan kaldığı bilinmektedir. Diğer taraftan, Karahanlı çağı mimarlığının en erken tarihli eseri olan **Tim**'deki 978 tarihli **Arap Ata Türbesi** cephe tasarımı ve zengin süslemeleri ile **Talas**'taki **Ayşe Bibi** ve **Balacı Hatun Türbeleri** (12.yüzyılın başları), **Özkent türbeleri** (11–12.yüzyıllar) ve **Sefid Bulan**'daki **Şeyh Fazl Türbesi** (12.yüzyıl ortaları) gibi sonraki örneklerin de öncüsü olmuştur.

Türk mimarlık tarihinin en eski ticaret yapılarının da, **Buhara-Semerikand** yolu üzerindeki **Ribat-ı Melik**, **Türkmenistan**'daki **Dahistan Kervansarayı**, **Merv-Amul** yolundaki **Akçakale Kervansarayı** ve **Harzem** yolu üzerindeki **Day Hatun Kervansarayı** gibi Karahanlı çağından kalma 11.yüzyıl örnekleri olduğu bilinir. **Ribat** adı verilen bu binalar, cephe ortasında yükselen taçkapı ve köşe kuleleri gibi yapı elemanları, ayrıca revaklı orta avluları etrafında tek ya da iki katlı olarak sıralanan odaları ve dört eyvan şeması ile sonraki dönemlerin aksiyal-simetrik düzenli pek çok yapı türüne de etki kaynağı olmuşlardır.

Abbasi Halifeliği'nin doğu sınırında bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan'a kadar yayılan geniş bir coğrafi alanda kurulan Gazne devletinin kültür mirasından geriye pek az örnek kalmıştır. Devrin yazılı kaynaklarından, bu çağın adeta göz kamaştırıcı binalarına ilişkin pek çok bilgi edinmek mümkündür. Bu çağın anıtsal mimari örnekleri arasında, tuğladan sekiz köşeli yıldız formundaki kaidesi üzerinde yukarıya doğru daralan silindirik gövdeleriyle **Sultan III. Mesud** ve **Sultan Behram-Şah**'a ait

iki *kule-minare* özellikle dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Güney Afganistan'da Büst şehrinin karşı kıyısında, Hilmeend nehri kenarında inşa edilen ordugâh şehri **Leşker-i Bâzâr**'da bulunan Ulu Cami ve Fransız arkeologlar tarafından yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Saray, 11.yüzyıldan kalma en önemli eserlerdir. Ulu Cami'nin planına tek kubbeli ve bağımsız bir mekân işlevi kazandıran mihrap önündeki maksure kubbesinin düzeni, Gaznelilerin çağdaşı olan Büyük Selçukluların Mescid-i Cuma'larına geçerek genelleşmiş; ardından da Anadolu ve Mısır gibi geniş bir coğrafyaya yayılarak mimaride sürekliliğini korumuştur. Diğer taraftan, **Leşker-i Bâzâr Sarayı**'nın planında uygulanan dört eyvanlı avlu şeması ve generic mekânların çoğaltılmasına dayalı modüler sistem, Gazneli ve Karahanlı mimari gelenekleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri gösterdiği gibi, sarayın vaktiyle taht ve merasim salonlarını süslediği anlaşılan görkemli duvar resimleri de, en erken örneklerine 8–9.yüzyıllarda Uygur kültür çevresinde rastlanan Türk resim sanatının, bir gelenek halinde 11.yüzyılda da devam ettiğini ortaya koyar. Bu çağın bir diğer yönetsel yapısı da, İtalyan arkeologlar tarafından Gazne'de yapılan kazılarda ortaya çıkartılan **Sultan III. Mesud Sarayı**'dır. 11.yüzyıla ait bu anıtsal sarayın planında da, **Leşker-i Bâzâr** örneğinde olduğu gibi, dört eyvanlı avlu şeması uygulanmıştır. Kazılar sırasında bulunan renkli *terrakota* ve *stuko* mimari plastikler kadar, vaktiyle duvarları ve zemini kaplayan parlak mermerden levha ve döşemeler ile tek renk sırlı kabartma tekniğinde üretilmiş duvar çinileri de, sarayın ihtişam ve görkemine ilişkin anlamlı ipuçları vermektedir.

Gazneli çağından geriye kalabilen **Ribat-ı Mahi**'nin, dört eyvanlı avlu ve etrafında sıralanan odalardan oluşan kareye yakın ve cepheleri yuvarlak köşe kuleleriyle takviye edilmiş bir kervansaray olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel bir şemaya bağlı kalınarak inşa edilen binadaki en dikkat çekici mimari özellik, 11.yüzyılın hemen başlarında eyvan-kubbe kombinasyonunun gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Kaynak (Source):

Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul.1993 (3).

Blair, S.-Bloom, J., "Early Empires of the East: Ghaznavids and Ghurids", *Islam, Art and Architecture*, Ed.M.Hattstein-P.Delius, 2000, s.329-345.

Bombacci, A., "Gazne'deki Kazılara Giriş", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul. 1963, s.537-560.

Davidoviç E. A., "The Karakhanids", Ed. M. S. Asimov-C. E. Bosworth, *History Of Civilizations of Central Asia*, IV, Paris.1998, s.119–143.

Nilsen, A., *Monumentalnaya Arkhitektura Bukharskogo Oasiza XI-XII vv*, Tashkent.1956.
Pritsak, O., "Die Karachaniden", *Der İslam*, XXX, Berlin, 1952, s.17-68.

Pugachenkova, G.A., *Puti Razvitiya arkhitektury yuznogo Turkmenistana*, Moskow. 1958.
Pugachenkova, G.A., *Iskusstvo Turkmenistana*, Moskow.1967.

Schlumberger, D., "Le Palais Ghaznévide de Lashkari Bazar", *Syria*, XXIX, 1952, s.251-270.
Yaralov, Y., "VIII-XII.yüzyıllar Orta Asya'sında mimari âbideler", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara.1962, s.401-407.

Zasypkın, B., *Arkhitekturniye pamyatniki Srednei Azii*, Moskow.1928.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç.Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Prof.Dr. Kıymet GİRAY	Prof.Dr. Hale KÜNÜÇEN

1.2.2. İnan-İslâm Kùltür Ortamında Tùrkler: Bùyük Selçuklu Sanatı

Anahtar Kelimeler: Bùyük Selçuklu Sanatı

Doğu İslâm kùltür alanına 11.yùzyılın ortalarından itibaren hâkim olan siyasi güç Bùyük Selçuklulardır. Asıl gücünü Oęuz boylarından alan ve askerî aristokrasiye dayalı yarı-göçer bir siyasi strùktür halinde Harezmi ve Horasan'dan başlayarak İnan'a ve giderek Yakın Doğu coğrafyasına yayılan Bùyük Selçuklu devleti, 12.yùzyılın sonlarına kadar, İnan'ı, Ortaçağ dünyasının en önemli merkezî kùltür alanı haline dönüştürebilmiştir. Denebilir ki, politik hâkimiyet alanının hareketli yaygınlığı sayesinde, Bùyük Selçuklu sanat ve kùltür ortamı, erken örnekleri Karahanlı ve Gazne çağında da bulunabilecek her sanatsal biçim ve tekniğin yeni sentezlerde buluşarak batıya aktarılmasına aracılık etmiştir. Bu bağlamda, sadece, Selçuklu hâkimiyeti altında yaratıcı birer çini ve seramik üretim merkezine dönüşen **Rey**, **Keşan** ve **Rakka** gibi kentleri, çeşitli teknik ve formlara sahip görkemli madenî eserlerin üretildiği **Hamedan**, **Rey**, **Nihavend**, **Nişapur** ve **Herat** gibi İnan ve Horasan'daki çeşitli atölyelerin ürünlerini, başta **Nişapur** olmak üzere **Horasan**'da, ayrıca kuzey Suriye'de ve **Halep**'teki atölyelerde üretilmiş *minai* süslemeli cam kapları hatırlamak bile, çağın büyük sanatsal enerjisini ve yaratıcılık düzeyini anlamak için yeterlidir. Benzer bir gözlem, kentlerin maddi kùltür çehresini oluşturan anıtsal mimari için de yapılabilir. Örneğin, Bùyük Selçuklu çağının Mescid-i Cumaları, Asyalı bir mimarlık geleneğinin uzantısı olarak, dört eyvanlı, mihrap önünde maksure kubbesi-eyvan kombinasyonunun mimaride belirleyici bir mekân halinde yaygınlaştığı, ayrıca avlu ve revak gibi mimari öğeleri bulunan aksiyal-simetrik bir plan şeması üzerinde ana yapı malzemesi tuğla olan anıtsal inşaatlardır. Bu tür bir mimaride, bazen, **İsfahan Mescid-i Cuması**'nda olduğu gibi, adeta gotik etkisi bırakan strùktür sistemlerine, bazen de **Kazvin** ve **Ardistan** Mescid-i Cumaları'ndaki gibi içleri zengin *stuko* bezemeli örneklere rastlanabilmektedir.

Karahanlı ve Gazneli çağı için karakteristik bir forma sahip olan silindirik kule-minare dikme geleneğinin Bùyük Selçuklu mimarisinde de devam ettiği bilinir. Bunlar arasında, 11.yùzyıl ortalarından kalma **Damgan Mescid-i Cuması**'na ait kule-minare, Bùyük Selçuklu çağının ilk çinili eseridir.

Her ne kadar Karahanlı ve Gazne örnekleriyle benzeşen bir tasarıma sahip oldukları anlaşılacakla birlikte, zengin *stuko*, tuğla ve çini bezemeler, ilk kez 11.yùzyıl türbelerinde uygulanan çift kubbe gibi strùktürel çözümler ve çoğunlukla *kufi* yazılardan oluşan kitabeler, bu çağın mezar anıtlarının eriştiği estetik düzeyin diğerlerinden farklılaştığına işaret eder. Bu bağlamda, 12.yùzyılın ortalarında ve Selçuklu çağının sonlarında inşa edilmiş **Merv**'deki **Sultan Sencer Türbesi**, Orta Asya mezar mimarisinin en güçlü tasarımlarından biri olarak dikkati çeker.

Bùyük Selçuklu çağının en önemli devlet kurumu, geçmiş, olasılıkla Budist *viharalara* (manastır) dayanan bir eğitim yapısı olarak medreselerdir. Yazılı kaynaklardan, Bùyük Selçuklu Sultanı Tuęrul Bey ve Alp Arslan ile vezir Nizam'ül-mülk tarafından yaptırılmış pek çok medresenin varlığı bilinmekteyse de, bunlardan geriye sadece Sultan Melikşah devrine ait iki medrese harabesi ulaşabilmiştir.

Bu çaęa ait, 11.yùzyıldan kalma **Ribat-ı Anuşirvan**, yùzyılın sonundan **Ribat-ı Zafaranî** ve 12.yùzyılın başlarına ait **Ribat-ı Şerîf** gibi ihtişam ve işlevselliğin bir araya getirildiği

kervansarayların da, Karahanlı ve Gazneli örnekleriyle aynı plan şemasında inşa edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Kaynak (Source):

Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul.1993 (3).

Chmelnizkij, S., “Architecture”, (Central Asia and Asia Minor: The Great Seljuks, the Anatolian Seljuks, and the Khwarazm-Shahs bölümü içinde), *Islam, Art and Architecture*, Ed.M. Hattstein-P.Delius, 2000, s.354–367.

Gabriel, A., “Le Mesdjid-i Djum’a d’Isfahan”, *Ars Islamica*, II/1, 1935, s.7–44.

Köymen, M.A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara.1979.

Kuban, D., *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu’dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları)*, İstanbul. 1993.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç.Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Prof.Dr. Kıymet GİRAY	Prof.Dr. Hale KÜNÜÇEN

1.2.3. Orta-Doğu Ve Mısır'da Türk Sanatı ve Mimarisi

1.2.3.1. Suriye ve Irak

Anahtar Kelimeler: Suriye, Irak

Büyük Selçuklu devletine tâbi Atabeylikler içinde, bugünkü Suriye ve kuzey Irak coğrafyasına 12.yüzyılın ilk yarısından itibaren yüzyılı aşkın bir süreyle hakim olan Türk siyasi gücü, *Zengîler*'dir. Musul'da İmameddîn Zengî tarafından kurulan Atabeylik, sonradan *Musul*, *Halep*, *Sincar* ve *Cizre* Atabeylikleri haline dönüşmüştür. Bunlar arasında öne çıkan *Suriye Atabeyliği*'nin kurucusu *Nureddîn Zengî* döneminde Halep ve Şam'da yeni bir mimari üslup gelişmiş; sarayında yetişip büyüyen Salâhaddîn, *Eyyûbî* devletini kurarak bu üslûbu *Mısır* coğrafyasına taşımıştır. Denebilir ki, Halep kentinin kültürel hayatı, büyük ölçüde önce Zengî, ardından da Eyyûbî egemenliği altında gelişmiştir. Önemli bir zanaat merkezi haline dönüşen kent, Ortaçağ ve sonrasında da dokumaları, mineli camları, seramikleri ve maden eserleriyle ün yapmış; kaliteli ahşap işçiliği ile tanınmıştır.

Zengî dönemi mimarlığının yeniliklerden biri, 12.yüzyılın ilk yarısından kalma *Bosra*'daki ***Gümüştekin Medresesi***'nde karşılaşılan *kubbeli-medrese* planıdır. Aynı şekilde, *Şam*'daki 12.yüzyılın ikinci yarısından kalma *Nuriye Medresesi*'nin sel sebilli eyvanı da, etkileri güneydoğu *Anadolu* ile *Mısır*'daki bazı 13–14.yüzyıl eserlerine kadar yayılan yeni bir mimari düzenleme olarak dikkati çeker. Diğer taraftan, ilk örneği *Halep*'te 1173/74 tarihli ***Meşhed Hüseyin***'de olmak üzere, bu döneme ait pek çok binanın özellikle mihrap nişlerinin köşeliklerinde, mermer ve porfir kullanılarak yapılmış düğümlü geçme şeklindeki geometrik kompozisyonlar, *Zengî* mimarlığı için karakteristik olmuş; *Eyyûbî* döneminde *Halep*'te kullanımına devam edilmiş; buradan, olasılıkla Halepli sanatçılar vasıtasıyla *Anadolu Selçuklu* sanat ortamına taşınarak 13.yüzyılın ilk yarısı boyunca kullanılmış ve ardından da 13.yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Mısır*'da *Memlûk* mimarlığına geçerek 15.yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdürmüştür. Eyyûbî idaresindeki Suriye coğrafyasında en belirgin yapı öğelerinden bir diğeri de taş mukarnaslardır.

Zengî döneminden geriye kalabilen mimarlık örnekleri arasında *Şam*'da *Nureddîn Zengî* tarafından 12.yüzyılın ortalarında yaptırılmış olan ***Marîstân*** (Şifâhâne), avlulu ve dört eyvanlı planıyla geleneksel şemayı tekrarlar. Benzer bir gözlem, *Musul*'da yine onun tarafından 12.yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmış Ulu Cami'nin, Büyük Selçuklu çağının mimarlık geleneğinin izlerini taşıyan tuğla minaresi için de yapılabilir.

Musul Atabeyleri zamanında ve olasılıkla 13.yüzyılın ortalarında inşa edilmiş *Musul*'daki ***Karasaray*** denilen saray kalıntısının zengin stuko (alçı) süslemelerinden geriye kalabilmiş insan ve hayvan figürlü kabartmalar, dönemin mimari plastiğine ilişkin değerli bilgiler vermektedir.

Kaynak (Source):

Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul.1993 (3).

Al-Tabbaa, Y. A., *The Architectural Patronage of Nur al-Din, (1146–1174)*, New York. 1982.

AL-TABBAA, Y., “Survivals and Archaisms in the Architecture of Northern Syria, ca. 1080 - ca. 1150”, *Muqarnas*, Vol. X, 1993, p. 29-42.

Herzfeld, E., “Damascus: Studies In Architecture I”, *Ars Islamica*, Vol. 9, 1942, S. 1-53.

Herzfeld, E., “Damascus: Studies In Architecture II”, *Ars Islamica*, Vol.10, 1943, S. 13-70.

Herzfeld, E., “Damascus: Studies In Architecture III”, *Ars Islamica*, Vol.11/12, 1946, S. 1-71,

Herzfeld, E., “Damascus: Studies In Architecture IV”, *Ars Islamica*, Vol.13/14, 1948, S. 118-138.

Humphreys, S. R., “Politics And Architectural Patronage In Ayyubid Damascus”, *The Islamic World, Essays In Honor Of Bernard Lewis*, Princeton, 1989, S. 151-174.

Meinecke, M.-Aalund, F., *Bosra. Islamische Architektur Und Archäologie*, Ed. L. Korn, Rahden 2005.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç.Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Prof.Dr. Kıymet GİRAY	Prof.Dr. Hale KÜNÜÇEN

1.2.3.2. Mısır

Anahtar Kelimeler: Mısır, Ortadoğu

Mısır'da 9.yüzyılın ikinci yarısında kurulan ilk Türk devleti *Tolunoğulları*'dır. Abbasî Halifeliğinin egemenlik alanı içindeki ilk bağımsız askerî ve politik strüktür olan Tolunoğlu devleti, 37 yıl süren kısa idareleri sırasında, özellikle devletin kurucusu olan *Tolunoğlu Ahmed* zamanında Mısır'ı kalkındırmış; devletin toprakları Suriye ve kuzey Irak'a kadar genişlemişti. Tolunoğlu Ahmed'in, *Fustat*'ın yanı sıra *El-Katai* adıyla yeni bir kent kurduğu bilinir. Bugün, *Kahire* kent merkezinde bulunan ve Mısır'da özgün planıyla günümüze kalabilmiş en eski cami örneği olarak kabul edilen ***Tolunoğlu Camii*** de onun eseridir. Halifeliğin başkenti *Samarra*'daki Ulu Cami'nin plan şemasında inşa edilen yapı, aynı zamanda, *malviya* tarzındaki tuğla minaresi kadar, çatı örtüsünü taşıyan ahşap kirişlerine ve sivri kemerlerindeki *stukolara eğri kesim tekniğinde* işlenmiş soffit bezemeleri ile de *Samarra* üslûbunun Mısır'daki en erken tarihli temsilcisidir.

Mısır'da, 200 yılı aşkın bir süre hüküm süren *Fatımî*lerden sonra 1174 yılında Salâhaddin tarafından *Eyyûbî* devleti kurulmuştur. Askerî bir aristokrasiye dönüşerek 13.yüzyılın ortalarına kadar devam eden Eyyûbî egemenliğinde, Mısır, Ortaçağ İslâm dünyasının merkezi haline geldiği gibi, yapı alanında, *Zengî* mimarisine özgü renkli mermer bezeme işçiliği yaygınlaşmış; ayrıca, Suriye ve Anadolu'daki örnekler esas alınarak, medrese mimarisi ve iki eyvanlı plan düzenlemeleri de bu dönemde Mısır'a girmiştir.

13.yüzyılın ortalarından itibaren Mısır'a egemen olan güç *Memlûk Sultanlığı*dır. Kurucusu Baybars ve halefleri zamanında, Sultanlık, Mısır'dan başlayarak kuzeyde yüzyılın sonlarına doğru son verdikleri Haçlı hâkimiyetindeki Ortadoğu coğrafyasına, Anadolu'nun içlerine ve güney kıyılarına, ayrıca güneyde Arabistan yarımadasında, Medine ve Mekke gibi kutsal toprakları da içine alıp Aden körfezine kadar uzanan bir alanda egemenliğini genişleterek, kara ve deniz ipek yolları sayesinde giderek zenginleşmiş; 16.yüzyılın başlarına kadar doğu ve batı dünyası arasında bir köprü görevi görmüş ve 1517 yılındaki Osmanlı fethine kadar, Mısır, 250 yıldan daha uzun bir süre İslâm dünyasında dinî otoritenin merkez kurumu olan *Abbasî Halifeliğinin* de merkezi olmuştur.

Kahire, asıl gelişimini Sultanlığın idaresi sırasında yaşamış; kent merkezinde uzanan anayol boyunca, saltanat ailesiyle bağlantılı bir dizi önemli vakfın art arda inşa edilmesiyle kentsel peyzaj büyük ölçüde bugünkü görünümü ve fizikî sınırlarına kavuşmuştur. Yeni binaların inşaatlarının, *Fatımî* döneminde uygulanan yöntemlerle, kentsel peyzajla bütünleştirilmesi isteğinin ağır basması dikkat çekicidir. Genellikle birkaç yapıdan oluşan bu vakıf külliyesi, sadece dinî ve sosyal kurumları değil, aynı zamanda konumuna göre ticarî binaları da bir araya getirmektedir. Bazı Cuma Camileri hariç tutulursa, *Kahire*'deki pek çok dinî yapının karakteristiği, içlerinde bir ya da daha fazla sayıda türbenin bulunmasıdır. *Sultan Kalavun* ya da *Sultan Hasan Türbeleri* gibi örneklere bakıldığında, mezar anıtlarının, farklı yapılardan oluşan mimari topluluk içinde en seçkin biçimsel öge olarak tasarlandığı görülür.

Memlûk çağında, külliyelerin merkezinde, türbeyle bağlantılı olarak inşa edilmiş bir cami, medrese ya hanikâh yer alır. Dönemin cami mimarisinin karakteristiği, avlulu bir şemanın esas alındığı ve mihrap önündeki maksure kubbesinin form ve ölçek olarak belirgin yer tuttuğu geleneksel sayılabilecek örneklerdir. Fakat Memlûk çağı mimarlığının asıl büyük yaratıcılığı, *Kahire*'deki medreselerin inşaatıyla birlikte ortaya çıkan ve haçvari bir yapı topluluğu oluşturan avlulu ve dört eyvanlı külliye düzenlemeleridir. 14.yüzyılın ortalarından

başlayarak, mimarideki bu eğilim, kentteki yoğun yapılaşmaya bağlı olarak önemli ölçüde değişmiş; yan eyvanlar nişlere dönüştürülürken, anıtsal bir mimari öge olan beşik tonozlu eyvanlar, yerlerini düz tavanlı yapılara terk etmiş ve zamanla ortadaki avlu da bir çatıyla örtülerek nispeten mahrem bir iç mekân yaratılması yoluna gidilmiştir. Çağın mimarisinin ayrılmaz bir parçası da, geç Memlûk çağına doğru ayrı birer vakıf olarak kurulduğu bilinen ve *sebil-küttâb* adı verilen sebil çeşmeleridir.

Memlûk mimarisinde tercih edilen ana malzeme kesme taş olup, ayrıca tuğla da kullanılmıştır. Gerekli malzemelerin Suriye'den getirilmesiyle, Mısır, Memlûk çağında renkli taş ve mermer işçiliğinin en seçkin örneklerinin yer aldığı mimarlık örnekleriyle donatılmıştır. Diğer taraftan, *stuko* bezemeler kadar, boyalı ve yaldızlı ahşap tavanlar, kafes işçilikleri, vakıf eseri olarak bağışlanan yaldızlı ve emaye cam kandiller ve fanuslar, tunç şamdanlar, gümüş kakmalı Kur'an mahfazaları gibi görkemli bezeme örneklerinin yer aldığı mimaride, ayrıca, 14.yüzyılın ortalarından itibaren nervürlü kubbe ve mukarnaslı konsol gibi yapı öğelerinin kullanımının arttığı da görülür.

Kaynak (Source):

Allen, T., "Observations on Ayyûbid Architecture in Aleppo," *Âdiyât Halab*, Vol. 6-7, 1992, s. 19-36.

Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul.1993 (3).

Behrens-Abouseif, D., *Islamic Architecture in Cairo: An Introduction*, Leiden, 1989.

Creswell, K.A.C., "The Origin of the Cruciform Plan of Cairene Madrasas", *Bulletins de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire*, 21, 1923, s.1-54.

Creswell, K.A.C., *The Muslim Architecture of Egypt, II.Ayyubids and Early Bahrite Mamluks*, Oxford.1959.

Meinecke, M., *Die mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien (648/1250 bis 923/1517)*, Vol. I-II, (D.A.I., Kairo, *Abhandlungen, Islamische Reihe*, v. 5), 1992.

Meinecke-Berg, V., "Cairo-the changing face of a capital-city", *Islam, Art and Architecture*, Ed.M.Hattstein-P.Delius, 2000, s.182-193.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç.Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Prof.Dr. Kıymet GİRAY	Prof.Dr. Hale KÜNÜÇEN